

רשימות חוברת קבו

בס"ד.

פתח דבר

לקראת ש"ק פרשת ויחי, הננו מוציאים לאור מאוצר רשימותיו של כ"ק אדמו"ר זי"ע שרשם לעצמו — הערות* על קונטרס פינוי עצמות מתים של הרב ר' יחיאל יעקב וויינבערג נ"י, שרשם בטבת תרפ"ח, בברלין (כולל גם לענין קבורתו של יוסף, שבסיום פרשת השבוע).

לתועלת הלומדים, למען ירוץ בו הקורא, הנה, לאחר העתקת הרשימה בלשון אדמו"ר בעצמו בכתי"ק, בא גם פיענוח ותיבות-קישור המשולבים בין דברי הרב, וכן ציוני מראי מקומות הבאים בשוה"ג, שנערכו ע"י המו"ל, בדרך אפשר ועל אחריותם בלבד, ובפרט שעמקו וכו' דברי רבינו, כנודע.

מערכת „אוצר החסידים"

עש"ק פ' ויחי ה'תשנ"ח

ברוקלין, נ.י.

(* מלבד הערה לדף יא' — שתצא לאור בעזה"י לקראת ש"ק פ' שמות.

הערות על של הרב ר' י"י וויינבערג נ"י.

טבת. פ"ח. ברלין.

דף ד' לענין קבר "שלו".

יש להעיר דע"פ פשוט זה הי' טעמו של אאע"ה שרצה שעפרון ימכור לו את מערת המכפלה (מלבד הדרשות שידע שאדה"ר קבור שם וכו').

דף ז'. לענין תקנת ר"ג.

תחלת התקנה לכסות פני הענים, הוא מפני שפניהם מושחרים והוי כמו נרקב (סנה' מו:): דהוי בזיון לו ולקרוביו. ולכן א"א לגלות פני הכל, והוצרכו לכסות גם פני העשירים, כדי שלא לבייש העניים החיים, כדאיתא בשו"ע יו"ד. ובכלל כל התקנות שם בכריתא הוא בשביל החיים. וגם לענין תכריכין, לכאורה הפשט הוא דשלא יהי' קשה הוצאת המת לקרוביו, נהג ר"ג קלות ראש בעצמו. ובמאמר המוסגר מצייר עד כמה היתה קשה עליהם עד שהיו מניחין ובורחין.

שם. קושיא מסנה' דמנ"ל דמשום מצוה לקיים מותר לבזות שאר המתים.

ולכאורה ל"ק כלל. דכשמפנין משום דמתחלה התנו, או מצוה לקיים וכו', הרי ידעינן דלא משום שאין רוצים להניחם אצל אלו הוא, ואין כאן בזיון מעיקרו. ואין נפ"מ מפני מה צוה המת כן, כיון דאנן מפנין רק מפני שמצוה לקיים. משא"כ בסנה' מ"ל אם צוה המת כן, כיון שסו"ס רואין שהוא נרקב ונבקע, והוי בזיון גם לקרוביו, ומפני דברי המת אין רשאין לבזות אחרים.

שם. לענין קבורתו של יוסף.

לפי דרז"ל הי' ארון יוסף מושקע בנילוס, ולא בביה"ק. [ויש לדקדק בל' הכתוב ויישם בארון במצרים, אם הוא לאפוקי א"י, ודלא כיעקב, או ארץ גושן ששם הי' מושב בני"ן]. וטפי הי' להביא ראי' להיפך מעצמות השבטים שהעלו עמהם ג"כ, ע"פ דרז"ל (והא דאמרו בכ"מ נושאי ארונו של יוסף דוקא, מפני דיוסף מפורש בקרא), אף דלא מצינו דישיביעו.

ח' "הרוצח בודאי נקבר בין שאר וכו' דרק למומתים וכו'".

ביבמות אמרינן למנפ"מ לקוברו בין רשעים חמורים, דרק ביה"ק מיוחד לא הי', אבל בין שאר המתים ג"כ לא היו נקברים. והרי לא נתכפר לגמרי עד סוף זמן הגלות — עונשו בעד חטאו, דזה הוי כשמת כה"ג ומוציאין עצמותיו, שגם במיתתו הרי מפשרטי' דקרא משמע דקבורתו זהו המשך לגלותו שם תהא דירתו וכו' קבורתו וכו'. ומצינו כפרה גם לאחר מיתה וכמו גירר עצמות אביו וכו'.

ש.ס. הערה א'. לענין ראיות הגר"א.

לכאורה בקל יש לחלק. דערי מקלט ל"נ לקבורה ושאני רוצח דקבורתו הוי המשך לגלותו כנ"ל. משא"כ כשמת כה"ג ונפסק הגלות הרי גם עליו חל האיסור דלא לקבורה וכו' ולכן מחוייבין לפנות. (יב' בהערה 1).

א"מ דמאי ענין לכאן אם הוא מה"ת א"ל, הלא החלוק הוא רק דכאן הוא לכל החיים ובנדו"ד רק לבני המשפחה.

מ"ש דמשום מצוה לקיים מחוייבים לבזות הוא תמוה! ובשלמא לענין פנוי שאני דאז לא הוי בזיון במעשה היורשים דהוא עשה שלא כהוגן.

טו' הא דנשמתן עולה ואינה יורדת ונתעכל הבשר.

תלוי ג"כ באופן הקבורה וכדמוכח מעובדא דב' רוחות מספרות וכו' מחצלת של קנים וכו' לשנה הבאה וכו'.

ש.ס. חרדה.

בכלל ישנה ג"כ לחרדת יוה"ד הגדול והנורא. וגם לפעמים מתחילים לדונו לאחר זמן, וכדאמרינן מוטב דלידייני' (ובקדיש, ר"ל, הוא מפני דאסור לבן להחזיקו לרשע, שמפ"ז אומר רק יא"ת. ועוד דא"כ אין לדבר סוף, דמי עמד בסוד ד').

כה'. דחית הראי' מיעקב שסו"ס לא הי' נקבר בין בניו דעצמות השבטים ג"כ העלו.

ואינה דחי' דאפ"ל שאם הי' יעקב נקבר במצרים עאכו"כ שהם היו נקברים שם.

נא. לענין עפרא מקברי' דרב דהוי קרקע עולם.

צ"ע דבעת חפירת הקבר תלשוהו ונאסר. ודוחק לומר דהיו מקפידין לקחת מן הצד.

נב'. "בדפנות הבור ל"ע שום מעשה".

צל"ע לענין שבת דצה שלפה דחשיב מזיז העפר שמן הצד, א"ל
שהוא עפר תיחוח.

[חק תוכות גט וסת"ם].

נה' "יכול לאסור כל כדור הארץ".

צל"ע בב"ב () שעור בור ודפנותי'.

שם. מש"כ דא"א לחלל בלי דפנות צ"ע, דרק בית קבול א"א
בלי דפנות.

מהערה לדף נא' צריך לעבור עוד הפעם בעיון.

הערות על קונטרס פינוי עצמות מתים
של הרב ר' יחיאל יעקב וויינבערג נ"י*.
טבת. תרפ"ח. ברלין**.

דף ד' — לענין קבר "שלו":

יש להעיר, דע"פ פשוט, זה הי' טעמו של אברהם אבינו ע"ה שרצה שעפרון ימכור לו את מערת המכפלה — כדי שתהא הקבורה בקבר שלו דוקא (מלבד הדרשות בדברי חז"ל¹ שרצה את מערת המכפלה דוקא מפני שידע שאדה"ר קבור שם וכו').

דף ז' — לענין תקנת רבן גמליאל²:

תחלת³ התקנה לכסות פני העניים, הוא, מפני שפניהם מושחרים, והוי כמו נרקב (סנהדרין מו, ב⁴) דהוי בזיון לו (להמת) ולקרוביו (החיים). ולכן אי אפשר לגלות פני הכל⁵, ובהכרח לכסות פני העניים המושחרים, כדי שלא לבייש אותם ואת קרוביהם, ומשום זה הוצרכו לכסות גם פני העשירים, כדי שלא לבייש העניים החיים⁶,

(* נדפס בשנת תרפ"ו בברלין.

(** להעיר גם מהמסופר ב"ימי מלך" ח"א ע' 331.

(1 פרדר"א פל"ו. זו"ח רות עט, ד.

(2 בקונטרס הנ"ל, לענין חומר בזיון המתים — ש"תקנו כמה דברים כמו שיהיו מכסים פני העשירים ופני העניים (עיין יור"ד שנ"ג), ורבי גמליאל הזקן נהג קלות ראש בעצמו והוציא אוהו בכלי פשתן (עיין מו"ק כ"ז: וטור יור"ד שנ"ג), והכל כדי שלא לבייש את המתים העניים [ואף שנראה לכאורה שהי' בזה משום תקון העולם לפי שהיו מניחים את המת ובורחין, אבל גם בריחה זו הי' רק זלזול למתים, וגם בכסוי פני העשירים הי' הטעם העיקרי שלא לבייש את המתים, דאילו בשביל ביוש העניים החיים אפשר הי' לגלות פני הכל ודו"ק].

(3 כלומר: מ"ש בקונטרס הנ"ל ע"ד כסוי פני העשירים ופני העניים — אין זו תחלת התקנה, שהרי "בראשונה היו מגלין פני עשירים ומכסין פני עניים מפני שהיו מושחרין פניהן מפני בצורת והיו עניים מתביישין. (ורק אח"כ) התקינו שיהו מכסין פני הכל מפני כבודן של עניים" (מו"ק כז, סע"א).

(4 ושם (ובפרש"י): "קבורה משום בזיונא הוא (שלא יתבזה לעין כל שיראוהו מת ונרקב ונבקע) .. אמר לא בעינא דליקבורה לההוא גברא .. לא כל כמיני" (דבזיון הוא לקרוביו).

(5 כמ"ש בקונטרס הנ"ל (להוכיח שהטעם העיקרי הוא שלא לבייש את המתים) "דאילו בשביל ביוש העניים החיים אפשר הי' לגלות פני הכל" (משום דס"ל שביוש העניים החיים אינו אלא בהחילוק בין עניים לעשירים, ואי משום הא, אפשר שלא לעשות חילוק ביניהם ולגלות פני הכל).

(6 ודלא כמ"ש בקונטרס הנ"ל שהטעם העיקרי הוא שלא לבייש את המתים.

כדאיתא להדיא בשו"ע יו"ד סשנ"ג ס"א: "בראשונה וכו' והיו עניים חיים מתביישים, התקינו שיהיו מכסים פני הכל".

ובכלל, כל התקנות שם⁷ בכרייתא — הוא בשביל החיים.

וגם לענין תכריכין, שעל זה אמרו שם "בראשונה היתה הוצאת המת (בתכריכין טובים) קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שהיו קרוביו מניחין אותו ובורחין⁸, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן, ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן" — לכאורה הפשט הוא, דכדי שלא יהי' קשה הוצאת המת לקרוביו, נהג רבן גמליאל קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן, והיינו, שהתקנה היא (לא כדי למנוע זלזול המתים שמניחים אותם ובורחים, אלא) בשביל הקרובים (החיים), שהוצאת המת לא תהי' קשה עליהם. ורק במאמר המוסגר מצייר עד כמה היתה קשה עליהם, עד שהיו מניחין ובורחין.

שם — קושיא מסנהדרין שם, דמנא לן דמשום מצוה לקיים דברי המת שצוה לפנותו לבית הקברות אחר מותר לבזות שאר המתים שנקברו עמו בבית הקברות זה⁹:

ולכאורה לא קשה כלל:

דכשמפנין מתים מבית קברות זה לבית קברות אחר משום דמתחילה התנו שיעשו כן, או משום מצוה לקיים וכו' — הרי ידענין דלא משום שאין רוצים להניחם אצל אלו (שמונחים בבית הקברות זה) הוא הפינוי, אלא רק משום שכן צוה המת, ובמילא אין כאן בזיון שאר המתים מעיקרו.

ואין נפק"מ מפני מה צוה המת כן (דלכאורה, אולי צוה המת

(7) במו"ק: "תנו רבנן בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלות של כסף ושל זהב ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה, והיו עניים מתביישים. התקינו שיהו הכל מביאין בסלי נצרים של ערבה קלופה מפני כבודן של עניים .. בראשונה היו משקין בבית האבל עשירים בזכוכית לבנה ועניים בזכוכית צבועה, והיו עניים מתביישיין. התקינו שיהו הכל משקין בזכוכית צבועה פני כבודן של עניים וכו'". ועד"ז בשאר התקנות שם, שבהם מפורש להדיא "מפני כבודן של חולי מעים חיים .. נדות חיות .. זבין חיים".

(8) שעל זה כתב בקונטרס הנ"ל ש"בריחה זו הי' רק זלזול למתים".

(9) ושם: "אפילו במקום שצוה קודם מותו שיוליכוהו לבי"ק אחר ויש בזה משום מצוה לקיים דברי המת, יש לפקפק הרבה, דהרי מצינו בסנהדרין מ"ו: דאמרה שם הגמ' דאי נימא דקבורה הוא משום בזיונא, אף היכא דאמר לא בעינא דליקבורה לההוא גברא לאו כל כמינה [משום דהוי בזיון לקרוביו, כמו שפירש"ן], וא"כ רואים אנו דאין אנו אומרים מצוה לקיים דבריו במקום בזיון לאחרים".

לפנותו משום שאינו רוצה להיות מונח אצלם, והוי בזיון לשאר המתים) — כיון דאנן מפנין רק מפני שמצוה לקיים דבריו.

משא"כ בסנהדרין — מה לי אם צוה המת כן (שלא יקברוהו), כיון שסו"ס רואין הכל שהוא "נרקב ונבקע", והוי "בזיון" גם "לקרוביו" (כפרש"י), ומפני דברי המת אין רשאין לבזות אחרים.

שם — לענין ההוכחה מקבורתו של יוסף, שמצד מצוה לקיים דברי המת אין לפנותו משאר המתים¹⁰:

לפי דרשת רז"ל — הי' ארון יוסף מושקע בנילוס¹¹, ולא בבית הקברות. ואינו ענין לפינוי מבית הקברות שיש בו בזיון שאר מתים.

[ויש לדקדק בלשון הכתוב¹² "ויישם בארון במצרים" — אם הוא לאפוקי ארץ ישראל, ודלא כיעקב שהעלו ארונו לארץ ישראל, או לאפוקי ארץ גושן ששם הי' מושב בני"י, והיינו, שלא נקבר בבית הקברות עם שאר בני"י, ובמילא לא שייך כאן פינוי מבית הקברות שיש בו בזיון שאר מתים].

וטפי הי' להביא ראיה להיפך (שמותר לפנות) — מעצמות השבטים שהעלו עמהם ג"כ, ע"פ דרשת רז"ל¹³ "שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם" (והא דאמרו בכמה מקומות¹⁴ "נושאי ארונו של יוסף" דוקא — ה"ז מפני דיוסף מפורש בקרא), אף דלא מצינו דגם הם ישביעו שיעלו עמהם כמו שהשביע יוסף, ואעפ"כ העלו גם אותם, לאחרי שפינו אותם ממקומם בבית הקברות שבו נקברו עוד כו"כ מישראל.

דף ח' — "הרוצח בודאי נקבר בין שאר וכו' דרק למומתים וכו'"¹⁵:

10) ושם מביא "מה שהוכיח הכנסת-יחזקאל מן המקרא .. שמשו רבינו ע"ה לקח עצמות יוסף כי השבע השביע וכו', וקשה הלא מחוייב הי' מרע"ה מצד צוואת המת, ומתוך זה הוכיח דאף במקום שצויה שיליכוהו, אם לאחר מותו נקברו שם שאר מתים, אז אנו אומרים שאילו הי' יודע קודם לא הי' מצווה לפנותו ולכן אין צריך לפנותו, ויוסף נקבר קודם שמתו אחיו, ולכן לא הי' מחוייב מרע"ה לפנותו מצד מצוה לקיים דברי המת, אלא מצד השבועה שהשביעם" (וממשיך, ש"לדברי' אלה יש כמה פירוכות וכו').

11) ראה הנסמן בתו"ש בשלח יג, יט (אות רעב).

12) ס"פ ויחי.

13) מכילתא ופרש"י בשלח שם. וראה הנסמן בתו"ש שם (אות רעח).

14) ראה — לדוגמא — סוכה כה, סע"א.

15) ושם: "לכאורה יש להביא ראיה דמותר לפנות גם מביה"ק מגמרא מכות י"א: דאמר

ביבמות¹⁶ אמרינן לענין העובר על שני איסורים, "למאי נפקא מינה לקוברו בין רשעים חמורים"¹⁷ (שהרשע נקבר אצל רשעים, דתנן בסנהדרין¹⁸ שתי קברות היו מתוקנין לב"ד א' לנהרגין ולנחנקין וא' לנסקלין ולנשרפיין, והכא נמי אע"ג דהאי לאו מחייבי ב"ד הוא, הואיל ועבד תרתי קברינן לי' גבי נסקלין ונשרפיין¹⁹), והיינו, דגם אלה שאינם מומתים במיתת ב"ד, רק בית הקברות מיוחד לא הי' עבורם, אבל בין שאר המתים ג"כ לא היו נקברים.

ובנדו"ד, רוצח שגלה לעיר מקלט ומת בגלותו, אינו נקבר בין שאר המתים²⁰, שהרי גם במיתתו לא נתכפר לגמרי עד סוף זמן הגלות (גם לאחר מיתה) — שכל זמן הגלות הוא עונשו בעד חטאו — דזה (גמר הכפרה בסוף זמן הגלות) הוי כשמת כה"ג, ורק אז מוציאינן עצמותיו מקברו ומוליכין אותם על קברי אבותיו. וטעם הדבר — לפי שגם במיתתו של הרוצח, הרי מפשרטי' דקרא "אשר נס שמה"²¹ משמע דקבורתו זהו המשך לגלותו: "שם תהא דירתו וכו' קבורתו וכו'"²², היינו, שגם קבורתו (כמו דירתו) הוא חלק מהעונש דגלות. ואין לתמוה על המשך העונש לאחר מיתה, שהרי מצינו כפרה גם לאחר מיתה, וכמו בחזקי' שגירר עצמות אביו וכו', שגם לאחר מיתה לא קברו בכבוד, משום כפרה²³.

שם — הערה א'. לענין ראיות הגר"א²⁴:

שם מת (רוצח בערי מקלט) קודם שמת כ"ג (ומת כ"ג אחר זמן) מוליכין עצמותיו על קברי אבותיו דכתיב וכו'. והנה הרוצח בודאי נקבר בין שאר הנקברים, דהלא רק למומתים במיתת ב"ד היו מתקנין בתיקבורות מיוחדות .. משא"כ למת בגלותו דהרי הגלות מכפרת .. ורק לפוטרו מגלות צריך להמתין למיתת כ"ג, ובכ"ז היו מפנין אותו לאחר מיתת כ"ג ומוליכין אותו לקברות אבותיו, ומוכח מזה דאין אנו משגיחין בבזיון שאר המתים בכה"ג".

(16) לב, ב. לג, ב.

(17) בגמרא שם: "גמורים". ובהגהות הב"ח לפרש"י: ס"א חמורים.

(18) מו, סע"א.

(19) פרש"י יבמות שם.

(20) ודלא כמ"ש בקונטרס הנ"ל ש"הרוצח (שגלה לעיר מקלט, שאינו מחייבי מיתת ב"ד)

בודאי נקבר בין שאר הנקברים".

(21) מסעי לה, כה.

(22) מכות יא, ב (במשנה).

(23) פסחים נו, רע"א ובפרש"י.

(24) ושם: "ראי' זו (שנעתקה לעיל בהערה 15) הביא הגר"א בהגהותיו ליו"ד שס"ג לדינו

של השו"ע דמותר לפנות כדי לקוברו במקום אבותיו. ועיין בחת"ס ח"ו סי' ל"ז שכתב .. די ש

לדחות דהתם שאני הואיל ונקבר מתחלה ע"מ לפנותו לכשימות כ"ג, להכי מותר .. ויש לקיים

ראיית הגר"א, דעכ"פ אנו רואין שהקפידה התורה שיביאווהו אח"כ לקבורת אבותיו, ומוכח

לכאורה, בקל יש לחלק בין מת בגלות בעיר מקלט למת סתם, שרק במת בגלות מוליכין עצמותיו על קברי אבותיו — משום ד"ערי מקלט לא נתנו לקבורה"²⁵, ושאינו רוצה שנקבר בעיר מקלט משום דקבורתו הוי המשך לגלותו, כנ"ל. משא"כ כשמת כה"ג ונפסק עונש הגלות — הרי גם עליו חל האיסור ד"ערי מקלט לא ניתנו לקבורה וכו'", ולכן מחוייבין לפנות עצמותיו משם.

דף יב' — בהערה 1)²⁶:

אינו מובן, דמאי ענין לכאן אם קבורה הוא מן התורה אם לאו²⁷ — הלא החילוק הוא רק דכאן (במניעת הקבורה) הוא בזיון לכל החיים, ובנדו"ד (מניעת ההספד) הוא מניעת הכבוד רק לבני המשפחה.

מה שכתב דמשום מצוה לקיים דברי המת שצוה שלא לקברו

דלקוברו במקום אבותיו מותר לפנותו. ואין סברא לומר דרק במת בגלות הקפידה התורה לקברו במקום אבותיו".

(25) מכות יב, א (ושם: "דכתיב (מסעי לה, ג) ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חייתם, לחיים נתנו ולא לקבורה").

(26) בפנים הקונטרס מיישב דברי הרמב"ם (הל' אבל רפ"ב) "אם צוה שלא יקבר אין שומעין לו, שהקבורה מצוה שנאמר כי קבור תקברנו", שתמהו עליו נושאי כליו שדבריו הם נגד סוגיית הגמרא (סנהדרין מו, ב) "קבורה משום בזיונא כו' למאי נפק"מ דאמר לא בעינא דליקברוה לההוא גברא .. לא כל כמיני" — "דהרמב"ם סובר דהגמ' הוצרכה גם לטעם דקבורה הוא מה"ת, דהנה לכאורה קשה אמאי אמרינן שם דאי אמרת משום בזיונא לאו כל כמיני", דהא מ"מ מחוייבים הבנים לקיים דברי המת, ובע"כ צריכים אנו לומר דכיון שהקבורה הוא מצוה מן התורה, ממילא אינן מחוייבים לשמוע לדבריו. ומעתה פירוש הגמרא כך הוא: הנה המצוה של קבור תקברנו נאמרה ליורשים או לבי"ד, והשאלה איננה על טעם המצוה, אלא על צד החיוב למי ובשביל מי הם חייבים, אי משום בזיונא, והחיוב הוא בשביל המשפחה, דהיורשים מחוייבים שלא לגרום בזיון לקרובים¹) או לכל החיים .. שמתבזים בבזיון המת, ואז ממילא אינם מחוייבים לשמוע בצוואתו, דאינו יכול להפקיע מהם החיוב המוטל עליהם כלפי החיים, או נימא וכו'".

ובהערה 1): "עפ"י הדברים שכתבתי בפנים יש לתרץ קושיית הר"ן שהקשה אמאי לא אמרה הגמ' לאפוקי מירושם, כמו שאמרה לקמן לענין השאלה אי הספדא יקרא דחיי או יקרא דשכבי, ולפמ"ש מיושב בפשיטות, דגבי הספידא יש לומר דאין חיוב על היורשים טפי אי נימא דהספידא יקרא דחיי, משא"כ גבי קבורה, הרי התורה הטילה חיוב הקבורה, ועל מי הטילה התורה אם לא על היורשים ובני המשפחה, ואפילו אם בני המשפחה רוצין למחול על הבזיון ג"כ אין להם רשות, משום דבזיונא דכולא חיי הוא .. משא"כ גבי הספדא דלא שייך למימר דיקרא דכולא חיי הוא .. אלא דמשפחה לבד".

(27) כלומר: תירוצו של בעל הקונטרס על קושיית הר"ן אמאי לא אמרה הגמ' לאפוקי מירושם, כמו שאמרה לענין הספד — אינו ענין לחידושו שהגמרא הוצרכה גם לטעם דקבורה הוא מן התורה.

מחוייבים לבזות²⁸ — הוא תמוה! ובשלמא לענין פינוי (שמקיימים דברי המת שצוה לפנותו מבית הקברות זה לבית הקברות אחר, אף שהפינוי הוא בזיון לשאר המתים), שאני, דאז לא הוי בזיון במעשה היורשים, דהרי המעשה שלהם אינו משום שאינם רוצים להניחו אצל אלו, כי אם מפני ציווי המת (כנ"ל), אלא שהוא עשה שלא כהוגן שצוה לפנותו (משא"כ כשצוה שלא לקברו, שבמעשה היורשים שמניחים אותו ללא קבורה יש בזיון לו ולקרוביו, כנ"ל).

דף טו': הא²⁹ ד"נשמתן עולה ואינה יורדת" ונתעכל הבשר³⁰ — תלוי ג"כ באופן הקבורה, וכדמוכח מעובדא ד"ב' רוחות מספרות זו לזו אמרה חדא לחברתה בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד וכו' אמרה לה חברתה איני יכולה שאני קבורה במחצלת של קנים וכו' לשנה הבאה (האחרת) וכו'"³¹, היינו, שכיון שהיתה הקבורה במחצלת של קנים, הנה גם לאחרי י"ב חודש (לשנה האחרת) לא היתה יכולה לעלות, ולא נתעכל הבשר כו'³².

שם — לענין חרדה³³:

בכלל — ישנה ג"כ לחרדת יום הדין הגדול והנורא³⁴, וענין זה ישנו גם לאחרי שנתעכל הבשר ולאחרי י"ב חודש. וגם: לפעמים

(28) כפי שהקשה "אמאי אמרינן שם דאי אמרת משום בזיונא לאו כל כמיני", דהא מ"מ מחוייבים הבנים לקיים דברי המת".

(29) בקונטרס הנ"ל, ש"איסור פנוי המת הוא רק קודם שנתעכל הבשר .. אבל לאחר שנתעכל הבשר .. מותר לפנות". וכן "לאחר י"ב חודש דנשמתן עולה ושוב אינה יורדת .. מותר לפנותו".

(30) ראה שבת קנב, ב: "כל שאומרים בפני המת יודע עד שיתעכל הבשר דכתיב (איוב יד, כב) אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל .. עד י"ב חדש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת, לאחר י"ב חדש הגוף בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת".

(31) ברכות יח, ב.

(32) וראה גם צ"ח לברכות (הובא בעץ יוסף לע"י) שם: "ונראה על פי מה שאמרו במס' שבת .. כל מה שאומרים בפני המת וכו' עד שיתעכל הבשר .. הרי שכל זמן שבשר הגוף קיים אין הנפש יכולה להפרד ממנו עד שיכלה בשר הגוף לגמרי ואז עולה הרוח למעלה .. וזו שנקברה במחצלת של קנים .. (ש)אינו מתרקב כל כך בנקל, נשאר גם הגוף קיים בבשרו ולא היתה יכולה להפרד ולעלות למעלה. ואמנם בשנה השני' היתה השני' סבורה שכבר במשך שנה שעברה נרקב המחצלת עם הבשר ותהא יכולה לעלות .. וזהו שהשיבה לה שעדיין לא נרקבה המחצלת ולכן גם הבשר לא נרקב ואינה יכולה לעלות".

(33) ושם: "קודם שיתעכל הבשר יש בלבול וחרדה .. אבל לאחר שנתעכל הבשר פסק הדין וליכא חרדה .. לאחר י"ב חודש דנשמתן עולה ושוב אינה יורדת ממילא ליכא חרדת הדין".

(34) כמ"ש (סוף מלאכי) "יום ה' הגדול והנורא" (יום המשפט — ראב"ע).

מתחילים לדונו לאחר זמן, וכדאמרינן ב"אחר" "כי נח נפשי אמרי לא מידן לידייני וכו' אמר ר"מ מוטב דלידייני וכו' מתי אמות ואעלה עשן מקברו, כי נח נפשי דר' מאיר סליק קוטרא מקברי דאחר"³⁵, היינו, שהתחילו לדונו לאחר זמן.

(ובקדיש, רחמנא ליצלן, שענינו להציל הנפטר מן הדין, שאין ממשיכים באמירתו לאחר י"ב חודש, אף שלפעמים מתחילים לדונו לאחר זמן כו' — הוא מפני דאסור לבן להחזיקו לרשע, שמפני זה אומר קדיש רק י"א חודש, ולא י"ב חודש, שזהו משך זמן משפט רשעים כו"³⁶. ועוד, דא"כ אין לדבר סוף, דמי עמד בסוד ד' לידע פרטי הענינים בסדרי זמני הדין למעלה כו').

דף כה' — דחית הראי' מיעקב³⁷, כיון שסו"ס לא הי' נקבר בין בניו, דעצמות השבטים ג"כ העלו ממצרים: ואינה דחי' — דאפשר לומר שאם הי' יעקב נקבר במצרים, עאכו"כ שהם (בניו) היו נקברים שם.

דף נא* — לענין עפרא מקברי' דרב דהוי קרקע עולם³⁸: צ"ע דבעת חפירת הקבר תלשוהו להעפר, ושוב אינו קרקע עולם, ונאסר³⁹. ודוחק לומר דהיו מקפידין לקחת העפר (לא ממקום הקבר עצמו, אלא) מן הצד, מהמקום שלא נתלש, והוי קרקע עולם.

(* מהערה לדף נא' — צריך לעבור עוד הפעם בעיון.

(35) חגיגה טו, ב.

(36) ראה רמ"א יו"ד סו"ס שעו.

(37) בקונטרס הנ"ל, שבספר אמרי אש הביא סמך לדברי החת"ס ש"אבותיו" ("נוח לאדם שיהא נינוח אצל אבותיו") לאו דוקא, כי אם בני משפחתו — מזה שחז"ל מביאים כמה טעמים על יעקב ויוסף שרצו להקבר בארץ ישראל, ולא הביאו הטעם של קברות אבות, ומזה מוכח שיעקב אבינו וכן יוסף ידעו ששאר הבנים יקברו במצרים ולכן היו יכולים להשאר במצרים ולנוח אצל שאר הקרובים, ולא היו צריכים להטריח את הבנים ואת האחים, אי לאו משום הני טעמי .. ומוכח דאבותיו לאו דוקא". ועל זה כותב: "הראי' מיוסף יש לדחות בפשיטות וכו'. וגם על הראי' מיעקב יש להעיר, דגם עצמות שאר השבטים העלו בניו ממצרים .. ולפי"ז אם הי' יעקב נקבר במצרים, לא הי' נקבר אצל בניו אלא אצל בני בניו וכו'".

(38) ראה סנהדרין מז, ב: "קברי' דרב הוי שקלי מיני' עפרא לאישתא בת יומא .. קרקע עולם הוא, וקרקע עולם אינה נאסרת, דכתיב (מלכים-ב כג, ו) וישלך את עפרה על קבר בני העם, מקיש קבר בני העם לעבודת כוכבים, מה עבודת כוכבים במחובר לא מיתסרא .. הכא נמי במחובר לא מיתסר".

(39) ראה קונטרס הנ"ל: "הקושיא המפורסמת .. הא גם בע"ז אמרינן .. דאם חפר בה בורות שיחין ומערות אסרה, וקבר נמי הרי חפרו, ואמאי מותר".

דף נב' — "בדפנות הבור לא עשה שום מעשה"⁴⁰:

צריך לעיין לענין שבת, "דצה שלפה"⁴¹, דחשיב מזיז העפר שמן הצד, אם לא שהוא עפר תיחוח, דליכא למיחש למזיז⁴².

[להעיר גם מ"חק תוכות" ("חק תוכות של אותיות וצידיהן והאותיות בולטות"⁴³) — ש"אינו כתב" לענין גט⁴⁴ וסת"ם⁴⁵, "לפי שלא צייר את האותיות אלא חקק סביבותיהם, והעץ נשאר כמו שהי' בדפוס האותיות מאילי"⁴³].

דף נה' — "יכול לאסור כל כדור הארץ"⁴⁶:

צריך לעיין בב"ב (47) שיעור בור ודפנותי⁴⁸.

שם: מה שכתב דאי אפשר לחלל בלי דפנות⁴⁹ — צ"ע, דרק בית קבול אי אפשר בלי דפנות, משא"כ חלל סתם.

(40) ושם: "וראיתי להג' בעל ס"ט .. שתירץ דדוקא חלל הבור נאסר בע"ז משום שזה נתחדש ע"י מעשה חפירתו, אבל דופנו של הבור שלא עשה בו שום מעשה נשאר קרקע עולם ואינו אסור, וגם גבי קבר הדין כן, שהחלל נאסר אבל לא הקבר".

(41) ראה שבת נ, סע"ב (ובפרש"י): "האי סליקוסתא דצה שלפה והדר דצה שריא, ואי לא אסיר" (עשב שהוא נאה למראה ולהריח, וממלאין כד עפר לח ותוחבין אותו לתוכו .. וכשהוא רוצה נוטלו ומריח בו ומחזירו למקומו. ואי מבעוד יום דצה לתוך העפר ושלפה והדר דצה, שפיר דמי ליטלה למחר ולהחזירה, שהרי הורחב מקום מושבה והוחלק מבעוד יום, ואינו מזיז עפר).

(42) ראה פרש"י ד"ה עפר תיחוח — שבת לט, א: "כלומר, תיחוח בעומק, דליכא למיחש למזיז".

(43) פרש"י גיטין כ, א.

(44) גיטין שם. רמב"ם הל' גירושין פ"ד ה"ו. טשו"ע אה"ע סק"ה ס"ד.

(45) טשו"ע (ואדה"ז) א"ח סל"ב ס"ח (סכ"ב).

(46) ושם, "נראה לי לחדש דבחפר בה בורות שיחין ומערות לא נאסר באמת ע"י החפירה אלא החלל של הבור אבל לא הדפנות .. דהנה הא דנאסר הבור אינו משום מעשה החפירה שעשה בגוף הקרקע [דאם אתה אומר כן, יכול אדם לאסור בחפירת בור אחד כל כדור הארץ ..] אלא משום דבחפר הוי כמו תפיסת ידי אדם דהרי הוא עשה את הבור בידיים .. ואולם זהו דוקא החלל שעשה בידיים, משא"כ דפני הבור וכו'".

(47) ראה ב"ב יז, ב: "האומר לחבירו בור וכותלי' אני מוכר לך, צריך שיהא הכותל שלשה טפחים".

(48) ועפ"ז, גם אם נאמר שע"י החפירה נאסרו גם הדפנות — הרי זה רק בנוגע לשיעור דפנות הבור, ותו לא מידי (ובודאי לא כל כדור הארץ).

(49) ושם: "הא דכתב הריטב"א ז"ל דבחפר בה בור נאסרו גם הדפנות .. נראה דהדפנות אסורים מטעם משמשי ע"ז, דהרי אי אפשר לחלל בלא דפנות וכו'".